

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітній ступінь «бакалавр»

на тему:

**ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ПРОФІЛАКТИКИ
БУЛІНГУ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

Виконала: студентка IV курсу 41 групи
денної форми навчання
спеціальності 231 «Соціальна робота»
Освітня програма «Соціальна робота
(соціально-психологічне консультування)»
Гончарук Аліна Юріївна
Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент Карпич І. О.
Рецензент: доктор філософії, доцент,
Моргай Л. А.

Умань – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. БУЛІНГ ЯК ФОРМА ДЕВІАЦІЙ У МОЛОДІЖНОМУ	
СЕРЕДОВИЩІ.....	10
1.1 Сучасні підходи до поняття «булінгу» та його класифікації.....	10
1.2 Аналіз причин виникнення булінгу та його наслідки.....	22
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ЩОДО	
ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ	
МОЛОДІ.....	28
2.1. Діяльність соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді.....	28
2.2 Експериментальна робота щодо вивчення специфіки роботи соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді	36
 ВИСНОВКИ.....	 44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	47
ДОДАТКИ.....	53

ВСТУП

Актуальність дослідження. Останніми роками в наукових джерелах зростає інтерес, щодо проблеми поширеності насильства в закладах освіти. Спостерігається зацікавленість до питань, які пов'язаних з соціальним явищем таким, як «булінг». Проблема булінгу стає все більш поширеною в закладах освіти та суспільстві загалом. За даними досліджень, значна частина дітей та молоді стикаються з формами психологічного, вербального та фізичного насилля. Це негативно впливає на їхній розвиток, самоповагу та навчальні досягнення.

Булінг може мати серйозні наслідки для жертв, а також для агресорів та свідків. Він призводить до погіршення психічного здоров'я, емоційних травм, втрати інтересу до навчання та зменшення соціальної адаптації. Профілактика булінгу є важливим засобом запобігання цим негативним наслідкам.

Поняття «булінг» походить від дієслова «to bully», що перекладається як «залякування, цькування». Кембриджський словник англійської мови це дієслово тлумачить так: «ображати, залякувати когось, хто є меншим чи менш впливовим»; «примушувати іншу особу до небажаних дій».

Образливі прізвиська, глузування, стусани з боку одного або групи осіб щодо іншого – є ознаками нездорових стосунків, які можуть привести до булінгу – регулярного, повторюваного день у день знущання. Регулярне та цілеспрямоване нанесення фізичної й душевної шкоди стало об'єктом уваги науковців та педагогів, починаючи з 70-х років минулого століття, та отримало назву – булінг.

Булінг (від англ. bully – хуліган, задирака, грубіян, «to bully» – задиратися, знущатися) – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки з метою заподіяти шкоду, викликати страх, тривогу або ж створити негативне середовище для людини.

ЮНІСЕФ визначає булінг як небажану, агресивну поведінку школярів із метою залякування, демонстрації сили, приниження.

Згідно досліджень і опитувань, булінг може бути поширеним явищем. Наприклад, дослідження «Health Behavior in School-Aged Children» зазначає, що булінг може відбуватись у близько 30% студентів у закладах освіти різних країн світу. Також в деяких дослідженнях вказуються високі рівні кібербулінгу, зокрема використання електронних засобів спілкування для образ, загроз та іншої негативної поведінки.

Багато країн світу впроваджують законодавчі норми щодо протидії булінгу в закладах освіти. Це підкреслює необхідність розвитку та впровадження ефективних програм соціальної роботи з профілактики булінгу для виконання цих норм та забезпечення безпеки освітнього середовища.

В Україні кардинальні зміни стосовно булінгу відбулись у 2018 році – це явище було закріплено законодавчо, оскільки Верховна Рада України ухвалила Закон України №8584 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу», який вперше визнає юридично поняття булінгу в українському законодавстві та передбачає відповідальність не тільки за вчинення, але й за приховування випадків булінгу. А з 2019 року закон набув чинності.

Зміни щодо протидії булінгу були внесені в Закон «Про освіту», де визначено права та обов'язки всіх учасників освітнього процесу, та в Кодекс України про адміністративні правопорушення (який регулює адміністративну відповідальність учасників булінгу у вигляді штрафів та виправних робіт).

Заклади освіти та суспільство загалом несуть відповідальність за добробут та розвиток молодого покоління. Профілактика булінгу є важливою складовою соціальної роботи, спрямованою на створення безпечного та підтримуючого середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Дослідження питання профілактики булінгу сприяє підвищенню свідомості про цю проблему та необхідність прийняття заходів для її запобігання. Воно сприяє формуванню позитивного ставлення до профілактики булінгу серед усіх учасників освітнього процесу та ромадськості.

Ступінь наукової розробленості теми. Дослідження проблеми булінгу в контексті соціальної роботи виконуються багатьма вченими та науковцями у галузі психології, соціології, педагогіки та соціальної роботи. Деякі з видатних науковців, які внесли вагомий внесок у дослідження даної проблеми, можна назвати таких.

Келіл Дьюкс, автор перших публікацій про це явище, він писав про шкільне цькування ще 1905 року. Однак ґрунтовніше поняття булінгу вивчали пізніше зарубіжні та вітчизняні науковці.

Дан Ольвеус у 1978 році ввів поняття «булінг» до наукового обігу та розробив програму профілактики булінгу, яка стала основою для багатьох інших досліджень та інтервенційних програм. Він провів власні дослідження агресивності дітей, зокрема спостерігав за «хлопчиками для биття» та «шкільними хуліганями». Науковець вважав, що роль жертви чи агресора залежить не від групових явищ, а від індивідуальних особливостей дитини. До того ж певні негативні обставини соціального оточення стимулюють дитячу агресивність. Дослідник говорив про трикомпонентність явища булінгу: систематичність/повторюваність дій; агресивність; дисбаланс сил.

Українські науковці також активно досліджують проблему булінгу і вносять свій внесок у розуміння та профілактику цього явища. Наукові дослідження українських вчених спрямовані на розуміння причин, наслідків та проявів булінгу, а також на розробку імплементації профілактичних програм та інтервенцій. Вони досліджують роль соціальних факторів, психологічних механізмів та контекстуальних умов, які сприяють появі булінгу, а також шукають шляхи створення безпечного навчального середовища, в якому булінг не терпиться

Так, Б. Петренко, заступник директора Українського інституту дослідження екстремізму, наголошує: «Булінг є фактично зменшеною копією терористичного акту. З одного боку, переслідувач пресує жертву; з іншого – він дає сигнал усім свідкам, усьому класу про те, що він тут головний».

«Крайніми проявами булінгу є формування людиноненависницьких мотивів», – зазначає дослідник.

Н. Бочавер, проводить дослідження в галузі психології булінгу та психологічного насильства серед дітей та молоді в Україні. Вона вивчає фактори, що спричиняють булінг, його наслідки та шляхи профілактики.

І. Дурова, спеціалізується на дослідженнях психологічного насильства, включаючи булінг. Вона вивчає психологічні механізми формування та підтримки булінгу, а також розвиває програми психологічної підтримки для учнів.

Л. Петрівська, працює в галузі психології булінгу та психологічної безпеки дітей та молоді. Вона активно досліджує різні аспекти булінгу, включаючи його взаємозв'язок з психологічними та соціальними факторами.

Важливим для нашого дослідження є наукові здобутки науковиці І. Федіної, яка зосереджується на дослідженні соціально-психологічних аспектів булінгу. Вона аналізує різні аспекти булінгу, включаючи його поширеність серед студентів, фактори, що впливають на його появу, та ефективні методи профілактики.

Дослідниця Т. Ларіна займається дослідженням булінгу в школах та вищих навчальних закладах. Вона досліджує різні аспекти булінгу, включаючи вплив булінгу на фізичне та психічне здоров'я учнів та студентів, роль соціального середовища в появі булінгу, а також розробляє програми інтервенції та профілактики.

Також заслуговує на особливу увагу дослідження О. Лотоцької, яка вивчає проблему булінгу в українських школах та дитячих закладах. Її дослідження спрямовані на розуміння факторів, що сприяють появі булінгу, та розробку програм підтримки для жертв булінгу.

Дослідники співпрацюють з навчальними закладами, педагогами, батьками та учнями, щоб розробити комплексні стратегії профілактики, включаючи навчання соціальним навичкам, психологічну підтримку,

конфліктологічні програми та створення позитивного клімату в закладах освіти.

Важливо зазначити, що наукові дослідження українських вчених допомагають розширити наше розуміння проблеми булінгу в українському контексті та сприяють розвитку ефективних стратегій профілактики. Ці дослідження є важливим кроком до створення безпечного та підтримуючого середовища для учнів та покращення якості освіти в Україні.

Однак, надзвичайна актуальність даного дослідження потребує детального та всебічного дослідження означеної проблеми, що зумовило вибір теми нашого дослідження – **«Діяльність соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді»**.

Мета дослідження – розкрити теоретичні аспекти проблеми та здійснити дослідно-експериментальну роботу з вивчення специфіки роботи соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді.

Об'єкт дослідження – профілактика булінгу серед студентської молоді.

Предмет дослідження – діяльність соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді.

Відповідно до теми і мети, визначено такі завдання дослідження:

1. Висвітлити сучасні підходи до поняття «булінгу» та його класифікації.
2. Проаналізувати причин виникнення булінгу та його наслідки.
3. Охарактеризувати діяльність соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді.
4. Здійснити експериментальну роботу щодо вивчення специфіки роботи соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді.

У своєму дослідженні ми використовували такі методи: теоретичні (аналіз наукової літератури, дослідження та узагальнення досвіду учених);

емпіричні (анкетування); статистичні (обробка здобутих експериментальних даних).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- Висвітлено сучасні підходи до поняття «булінгу» та його класифікації.
- Проаналізовано причин виникнення булінгу та його наслідки.
- Охарактеризовано діяльність соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді.
- Здійснено експериментальну роботу щодо вивчення специфіки роботи соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що результати нашого дослідження можуть бути використані як навчально-методичне забезпечення при викладанні окремих освітніх компонент у ЗВО, зокрема навчальної дисципліни «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Теорія соціальної роботи», «Основи соціалізації особистості» та ін.; у процесі підготовки соціальних працівників, у професійній діяльності працівників соціальної сфери щодо проведення профілактичної роботи серед студентської молоді, протидії булінгу; закладів вищої освіти щодо протидії булінгу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки нашого дослідження обговорювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (11 жовтня 2022 р., м. Умань); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми підготовки працівників соціальної сфери» (21 квітня 2023 р., м. Умань); II Всеукраїнській студентській науково-практичній онлайн-конференції «Проблеми та перспективи соціальної роботи

та психології в умовах війни» (2 березня 2023 р.); Регіональній науково-практичній конференції «Перспективи ефективної роботи соціальних працівників з молоддю».

Публікації за темою. Результати роботи висвітлено у 1 публікації, які відображають основні наукові результати нашого дослідження (Гончарук Аліна. Діяльність соціального працівника з профілактики боулінгу в молодіжному середовищі. Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Умань, 11 жовт. 2022 р. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Рівненський держ. гуманіт. ун-т [та ін.] ; [ред. кол.: Коляда Н., Кравченко О., Албул І. [та ін.]. Умань : Візаві, 2022. С 31–33.)

Структура роботи. Бакалаврська робота складається із вступу, двох розділі, висновків, списку використаних джерел (46), 1-го додатку. Загальний обсяг тексту бакалаврської роботи складає 54 сторінки, із них 46 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

БУЛІНГ ЯК ФОРМА ДЕВІАЦІЙ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1 Сучасні підходи до поняття «булінгу» та його класифікації

Сучасні наукові підходи до визначення поняття «булінг» враховують його комплексний характер і відображають різні аспекти цього явища.

Наприклад, організація здоров'я світу (World Health Organization, WHO) визначає булінг як навмисна агресивна поведінка, яка виявляється повторно і тривалий час, існує незбалансована влада між знущувачем і жертвою, і має наступні форми: фізичний булінг, вербальний булінг, психологічний булінг та соціальний боулінг [39].

С. Свіфт розглядає булінг як поведінку, яка спричиняє страждання та негативний вплив на фізичне, емоційне та соціальне благополуччя особи, існує нерівновага влади між знущувачем і жертвою, і має місце повторно та систематично.

Науковці Стівен. Свідлер і Сьюзен П. Старс визначають, боулінг як поведінку, яка включає насильство, заподіяння шкоди або страждання іншій особі через повторні та навмисні дії. Дослідники вважають, що вона може виявлятися фізично, вербально, соціально або електронно, і зазвичай базується на нерівності влади [24].

Кен Рігбі пояснює явище боулінгу як навмисна і агресивна поведінка, яка має місце у взаєминах між людьми, є систематичною і тривалою, зазвичай виникає в ситуаціях, коли існує дисбаланс влади, і спричиняє фізичну, вербальну або психологічну шкоду жертві.

Інший дослідник Джанет Сміт пояснює поняття «боулінг» як поведінку, яка включає навмисну і повторну агресію або насильство, спрямовану на іншу особу, що має незахищений статус. Вона може виявлятися через фізичне, вербальне, соціальне або психологічне насильство тощо.

Тоні Волер зазначає, що булінг передбачає систематичне, намагання нанести шкоду, заподіяти страждання або контролювати іншу особу через владу або перевагу, що дається знущувачеві. Він може мати різні форми, такі як фізичне насильство, вербальна або письмова агресія, маніпуляція або інтимне насильство.

Українські вчені, займаючись дослідженням булінгу, використовують сучасні наукові підходи для визначення цього поняття. На основі аналізу міжнародних досліджень та врахування українського контексту, вони розвивають власні визначення та концепції булінгу. Ось деякі з сучасних наукових підходів, які використовують українські вчені:

1. Операціоналізація поняття. Вчені уточнюють та оперативно визначають поняття булінгу, враховуючи його основні складові елементи. Вони використовують такі аспекти, як повторність, насильство, дисбаланс влади та інтенціональність, для того щоб чітко визначити, коли деяка ситуація може бути вважана булінгом.

2. Контекстуальний підхід. Вчені враховують український соціокультурний та освітній контекст при визначенні булінгу. Вони розглядають вплив українських цінностей, норм, особливостей шкільних та студентських спільнот на прояви булінгу. Такий підхід допомагає уточнити розуміння булінгу в українському контексті та адаптувати його до місцевих умов.

3. Психологічний підхід. Українські вчені вивчають психологічні аспекти булінгу, звертаючи увагу на його вплив на психічне здоров'я жертв та винуватців. Вони досліджують психологічні наслідки булінгу, такі як тривога, депресія, занижена самооцінка, посттравматичний стресовий розлад та інші психічні проблеми.

4. Соціальний підхід. Українські вчені звертають увагу на соціальні аспекти булінгу, включаючи роль соціального середовища, міжособистісних відносин і норм поведінки. Вони досліджують вплив соціального контексту

на виникнення та поширення булінгу, вивчають роль свідків у таких ситуаціях та розробляють програми соціальної підтримки та втручання.

5. Комплексний підхід. Українські вчені використовують комплексний підхід до дослідження булінгу, що передбачає врахування різних аспектів, таких як психологічні, соціальні, культурні, освітні, інституційні та інші. Вони прагнуть зрозуміти булінг як складний і багатогранний явище, що вимагає комплексних рішень та підходів у профілактиці та втручанні.

В Україні існує активна наукова спільнота, яка досліджує проблему булінгу і розвиває сучасні наукові підходи до її розуміння.

Так, Н. Козлова є провідним дослідником у галузі психологічної профілактики булінгу. Вона вивчає механізми формування булінгу, його вплив на жертв та розвиток методів психологічної підтримки.

О. Слободяник досліджує соціальні та психологічні аспекти булінгу в контексті української освіти. Її роботи спрямовані на вивчення впливу булінгу на ментальне здоров'я студентів та розробку програм психологічної підтримки.

Науковий інтерес викликають дослідження вченої І. Журавель, яка зосереджується на дослідженні педагогічних аспектів булінгу в українській освіті. Вона вивчає роль вчителів та шкільних адміністрацій у запобіганні булінгу, впровадженні програм психосоціальної підтримки та формуванні безпечного і сприятливого навчального середовища.

О. Стельмах досліджує емоційний аспект булінгу та його вплив на психічне здоров'я дітей та підлітків. Вона вивчає різні емоційні прояви учасників булінгу і розробляє стратегії психологічної підтримки та реабілітації жертв.

Значний внесок щодо висвітлення питання боулінгу в освітніх закладах зробила Н. Коротич, яка спеціалізується на дослідженні соціальних аспектів булінгу в освітніх закладах. Вона зосереджується на вивченні ролі соціального середовища, міжособистісних відносин і норм поведінки у формуванні булінгу та розробці програм профілактики.

Ці підходи відображають розуміння булінгу як комплексного явища, яке включає різні форми агресії та негативного впливу на жертву.

Визначення булінгу акцентують на його наміреності, повторності, дисбалансі влади, шкоді та стражданні, що вона приносить. Це допомагає встановити основу для розробки програм профілактики та втручання у випадках булінгу.

У ч. 1 ст. 16 Конвенції про права дитини зазначено, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність [24].

Важливо зазначити, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (ст. 52 Конституції України).

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу» визначено, що булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [31].

В Законі визначено, ознаки булінгу (цькування), які можуть бути, як:

систематичність (повторюваність) діяння;

наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [31].

Законом також передбачено відповідальність за булінг (цькування) учасника освітнього процесу (як доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення), а саме:

накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин;

накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, якщо діяння вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення;

у разі діяння, вчиненого малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, відповідну відповідальність покладають на батьків або осіб, які їх замінюють;

неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу спричиняє накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку [31].

Сторонами булінгу є безпосередні учасники випадку, а саме: кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу) та спостерігачі (за наявності) [31].

Кривдник (булер) – учасник освітньо-виховного процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, яка вчиняє булінг (цькування) щодо іншого учасника цього процесу.

Потерпілий (жертва булінгу) – учасник освітньо-виховного процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, щодо якої було вчинено булінг (цькування).

Спостерігачі – свідки та (або) безпосередні очевидці випадку булінгу (цькування).

Варто згадати про прояви, які можуть вказувати на наявність випадку булінгу (цькування) учасника освітньо-виховного процесу в закладі освіти, якими можуть бути [36].:

замкнутість, тривожність, страх або, навпаки, демонстрація повної відсутності страху;

неврівноваженість;

агресивність, схильність до руйнації, насильства;

різка зміна поведінки;

уповільнене мислення, знижена здатність до навчання;

ізоляція;

занижена самооцінка, наявність почуття провини;

поява швидкої втомлюваності, знижена спроможність до концентрації уваги;

демонстрація страху перед появою інших учасників виховного процесу;

схильність до пропуску занять;

депресивні стани;

самоушкодження;

суїцидальні прояви;

явні фізичні ушкодження та (або) ознаки поганого самопочуття (нудота, головний біль тощо);

намагання приховати травми та обставини їх отримання;

скарги дитини на біль та погане самопочуття; вимагання особистих речей, їжі, грошей;

жести, висловлювання, прізвиська, жарти, погрози, поширення чуток сексуального характеру або інших відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці;

наявність фото-, відео- та аудіоматеріалів фізичних або психологічних знущань, сексуального змісту;

наявні пошкодження або зникнення майна та (або) особистих речей [36].

Серед поширених форм булінгу можна назвати такі:

- словесні образи, глузування, обзивання, погрози;
- образливі жести або дії, наприклад, плювки;
- залякування за допомогою слів, загрозливих інтонацій, щоб змусити жертву щось зробити чи не зробити;
- ігнорування, відмова від спілкування, виключення із гри, бойкот;
- вимагання грошей, їжі, речей, умисного пошкодження особистого майна жертви;
- фізичне насилля (удари, щипки, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, які заподіюють біль і навіть тілесні ушкодження);
- приниження за допомогою мобільних телефонів та інтернету (СМС-повідомлення, електронні листи, образливі репліки і коментарі у чатах і т.д.), поширення чуток і пліток [39].

Також ознаками боулінгу є систематичне вчинення учасниками освітнього процесу діянь стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, а саме [39]:

- умисне позбавлення їжі, одягу, коштів, документів, іншого майна або можливості користуватися ними, перешкоджання в отриманні освітніх послуг, примушування до праці та інші правопорушення економічного характеру;
- словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи;
- будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, зокрема принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи, жарти, погрози, поширення образливих чуток;

- будь-яка форма небажаної фізичної поведінки, зокрема ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання ударів;
- інші правопорушення насильницького характеру [39].

Класифікація булінгу базується на різних аспектах його прояву. Нижче наведено деякі загальні категорії боулінгу [26]:

1. Фізичний булінг – це така форма агресії, яка включає пряме фізичне насильство або заподіяння шкоди тілу жертви. Приклади може бути побої, штовхання, кидання предметами та інші фізичні напади.

2. Вербальний булінг – це така форма агресії, в якій кривдник використовує словесну або письмову форму комунікації, щоб принижувати, ображати або лаяти жертву. Це може включати грубі образи, погрози, глузування, поширення чуток тощо.

3. Соціальний (емоційний) боулінг – ще одна форма агресії, коли кривдник намагається виключити жертву з соціальної групи або спричиняють психологічне тиску, засуджуючи, ігноруючи, поширюючи чутки, ізолюючи або обдурюючи жертву.

4. Електронний булінг (кібербулінг) – це така форма булінгу, яка відбувається у віртуальному просторі, зазвичай за допомогою інтернету та соціальних медіа. Кібербулінг може включати поширення образливих повідомлень, загроз, шантажу, публікацію компрометуючої інформації, створення фейкових профілів та інше.

5. Сексуальний булінг – це форма агресії, яка включає неприйнятну сексуальну поведінку або коментарі, спрямовані на образу або заподіяння шкоди жертві. Це може включати сексуальні домагання, образи, небажані дотики, поширення компрометуючих матеріалів тощо.

6. Релігійний булінг – це форма агресії, яка ґрунтується на релігійних переконаннях жертви. Вона може включати висміювання, дискримінацію, застосування насильства або інші форми притискання, пов'язані з релігійною приналежністю.

7. Економічний булінг – це форма агресії, коли зловмисники використовують фінансову силу або контроль над ресурсами, щоб заподіяти шкоду жертві. Це може включати обмеження доступу до ресурсів, економічний шантаж, психологічний тиск або знуцання на підставі економічного статусу.

8. Расовий булінг – це форма агресії, яка базується на расовій або етнічній приналежності жертви. Вона може включати расистські образи, дискримінацію, застосування фізичної агресії або інші форми насильства на підставі расових або етнічних відмінностей.

9. Гендерний булінг – це форма агресії, коли зловмисники використовують гендерну ідентичність або вираз для заподіяння шкоди жертві. Це може включати дискримінацію, образи, стереотипи, сексуальне домагання або інші форми притискання на основі гендеру.

Важливо зауважити, що будь-яка особа може стати об'єктом для цькування. Здійснивши аналіз наукових джерел, бачимо, що на сьогодні існують різні класифікації жертв боулінгу.

На думку науковців, найчастіше жертвами булінгу можуть стати особи, які мають:

- фізичні вади (носять окуляри, погано чують, мають порушення рухового апарату та фізично слабкі);
- особливості поведінки (замкнуті чи імпульсивні, невпевнені, тривожні);
- особливості зовнішності –(руде волосся, веснянки, мають надмірну худорлявість чи повноту);
- недостатньо розвинені соціальні навички.
- страх перед школою (неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування певних предметів, що сприймається оточуючими як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію);
- відсутність досвіду життя в колективі (так звані «домашні» діти);

- деякі захворювання: заїкання, дислалія (порушення мовлення), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання).

- високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення [39].

На думку психолога Дана Ольвеуса найчастіше жертвами цькування стають особи, які:

- мають тривожні нахили, з низькою самооцінкою, невпевнені в собі особи;
- не мають жодного близького друга в колективі, і вважають за краще спілкування з дорослими людьми;
- чутливі, лякливі та замкнуті, сором'язливі;
- схильні до депресії і меланхолії;
- фізично слабші хлопчики, ніж ровесники;
- особи, які вірять, що заслуговують на роль жертви, і пасивно очікують насильства від кривдника;
- страждають від самотності;
- мають негативний досвід життя;
- походять із неблагополучних родин;
- зазнають фізичного насильства від рідних;
- мають комплекс неповноцінності;
- розчаровані в захисті з боку педагогів;
- надають перевагу замовчуванню про цькування;
- змирилися з цим насильством, як зі своєю долею.

У згаданому вище Законі також передбачено певні права та обов'язки всіх учасників освітнього процесу (як доповнення до Закону України «Про освіту»).

Так, засновник закладу освіти або уповноважена ним особа повинна контролювати виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; розглядати скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) та ухвалювати рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяти створенню безпечного

освітнього середовища в закладі освіти та вживати заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу.

Керівник закладу освіти в межах наданих йому повноважень забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітньо-виховного середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування):

- розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню); розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування;

- скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для ухвалення рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування;

- забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування); повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування).

Заклади освіти мають розмістити на своїх веб-сайтах план заходів, які повинні бути спрямовані на запобігання та протидію булінгу, порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування), порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування) в закладі освіти [31].

Щодо прав здобувачів освіти, то вони мають право на захист під час освітнього процесу від булінгу (цькування), отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування). Також зобов'язані повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу

(цькування), свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб [31].

Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники мають право на захист під час освітнього процесу від булінгу (цькування) та зобов'язані повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування) [31].

Батьки здобувачів освіти мають право отримувати інформацію про діяльність закладу освіти, зокрема щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування), подавати керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу, вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу. Зобов'язані сприяти керівництву закладу освіти у проведенні розслідування щодо випадків булінгу (цькування), виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти [8; 31].

Відповідними обов'язками та правами наділені центральні органи виконавчої влади у сфері освіти і науки, органи місцевого самоврядування, суб'єкти громадського нагляду (контролю), освітній омбудсмен, психологічна служба та соціально-педагогічний патронаж у системі освіти [8; 31].

Таким чином, булінг – це систематична форма агресії, яка характеризується цілеспрямованим, повторюваним та нерівностороннім притисканням, запугуванням, насильством або знущанням над однією особою або групою осіб, які знаходяться в підпорядкованому стані у відношенні до тих, хто здійснює цю поведінку. Булінг може мати місце в

різних контекстах, включаючи освітні заклади, робочі місця, громадські місця та онлайн-середовища.

Булінг може проявлятися у вигляді психологічного тиску (образи, приниження, погрози, ігнорування тощо) та фізичних знущань (удари, поштовхи, принизливий фізичний контакт, побиття та інше) тощо.

1.2 Аналіз причини виникнення булінгу та його наслідки

Науковці, які досліджують проблему булінгу, зазначають, що причини появи цього негативного явища можна об'єднати в чотири групи, а саме [12]:

1. Особистісні причини, тобто індивідуальність фізичного, психічного, інтелектуального розвитку особистості, її зовнішній вигляд, стан здоров'я, національність та інше можуть викликати цькування щодо неї. Будь-яка «інакшість» може бути висміяна оточенням.

Причиною булінгу часто стають розлади або порушення в розвитку дитини. Наприклад, діти з психологічними особливостями: розладами поведінки, посттравматичним стресовим розладом, синдромом гіперактивності тощо – нерідко є ініціаторами булінгу через спровоковану цим агресивну поведінку.

Часто діти можуть цькувати через те, що бажають самоствердитись і завоювати авторитет в очах колективу однокласників, аби їх боялися та поважали. Булять і через заздрість успішнішим одноліткам, і через крутіші речі, одяг, гаджети тощо [24].

2. Сімейні причини, наприклад, коли не налагоджено близькі стосунки, немає належної комунікації між батьками та дитиною, не приділяють їй уваги, і тому вона не може поділитися своїми проблемами.

Є випадки, коли авторитарний стиль батьківського спілкування вдома школярі переносять у колектив. Батьки занадто контролюють, кричать через оцінки, часто сварять та не дають відпочити тощо. Гіперопіка дитини позбавляє її можливості самостійно налагоджувати спілкування, розв'язувати

проблеми. Якщо вдома є насильство, то дитина копіює поведінку дорослих і може сама стати кривдником або жертвою [12].

3. Чинники середовища. Серед них виділяють: ігнорування проблем закладом освіти (невизнання випадків булінгу провокує в дітей сприйняття, що це норма, або почуття безкарності); якщо педагог виокремлює когось із дітей (позитивний чи негативний взірець викликає суперництво, що переростає в булінг цього учня); авторитарний стиль навчання провокує низьку самооцінку, агресивність, психологічний самозахист дітей; коли замість одного карають увесь колектив, то це підсилює агресивну поведінку дітей; відсутність контролю педагогічним персоналом під час перерв, у їдальні, роздягальні тощо; сексуальні стосунки серед учнів/учениць стають підставою для цькування; соціальні причини – людська нерівність, нетолерантність суспільства, культурні норми, суспільні стереотипи, неконтрольований інформаційний простір (інтернет, ЗМІ, ігри, фільми тощо), що впливають на свідомість та хитку психіку неповнолітніх.

Учні та вчителі можуть допускати дискримінацію у взаємних стосунках. Булінг часто відбувається через сексуальну орієнтацію [12].

4. І остання причина – це соціально-економічна нерівність – розповсюджена причина цькування (діти зі забезпечених сімей ставляться зневажливо до дітей із малозабезпечених і навпаки, якщо їх більше в колективі; представники етнічних меншин, мігранти піддаються цькуванню). Жорстокість та насильство нерідко демонструють через сучасні медіа, і діти мають доступ до перегляду таких сцен. Вони імітують побачене в реальному житті, проявляють агресію до інших осіб, тварин, навколишнього середовища [12].

Також серед найпоширеніших причин виникнення булінгу можуть бути й такі:

1. Низький рівень самооцінки: діти, підлітки та молодь з низькою самооцінкою можуть бути більш схильні до булінгу, щоб зняти напругу та підняти свою самооцінку шляхом приниження інших [12].

2. Бажання контролю: діти, підлітки та молодь можуть звернутись до булінгу, щоб отримати контроль над іншими та почуватись більш впевненими [12].

3. Нехтування або недбалість дорослих: коли діти не отримують належної уваги та догляду з боку дорослих, це може сприяти виникненню булінгу серед них [12].

4. Соціальна незахищеність: діти, підлітки та молодь, які не мають стабільного соціального статусу, можуть використовувати булінг як спосіб здобути визнання та підвищити свій статус [12].

5. Негативний вплив середовища: середовище, в якому дитина або підліток виростає, може вплинути на його поведінку. Якщо дитина постійно побачить або переживе насильство, це може зробити його більш схильним до булінгу [12].

6. Нестача навичок соціальної взаємодії: деякі діти можуть бути недостатньо впевненими у своїх навичках соціальної взаємодії та не вміти конструктивно вирішувати конфлікти. Це може спонукати їх до використання агресії та булінгу як засобу встановлення контролю [12].

Також причини виникнення булінгу досліджують психологи. Так, психологи визначають декілька основних причин булінгу:

- занижена самооцінка. Навіть якщо особа виявляє її через нарцисизм, надмірну відкритість, зверхність;
- домашня атмосфера. Дуже часто жертвами булінгу стають діти, яких вдома принижують, знецінюють, ображають. Або є родини, де дитину звикли жаліти – нещасна, хвора, росте без батька...Школа і садок – каталізатор домашніх проблем. Тож, якщо дитина звикла отримати більше уваги до себе, поблажливість батьків, коли вона бідна й нещасна, то вона буде створювати навколо себе таку ж атмосферу і в школі.
- атмосфера в освітньому середовищі. Бувають колективи, створені самостійно або руками педагога, в яких є дитина-агресор. Вона свідомо

шукає слабшого, використовує його як грушу для биття, вирівнюючи свій психологічний стан [12].

Наслідки булінгу можуть бути дуже серйозними та тривалими. Серед основних наслідків для жертв боулінгу можна зазначити:

1. Психічні травми: жертви булінгу можуть відчувати тривожність, депресію, низьку самооцінку та інші психологічні проблеми.

2. Погіршення успішності в навчанні: діти, підлітки та молодь, які стають жертвами булінгу, можуть мати проблеми з увагою, концентрацією та успішністю в навчанні.

3. Фізичні травми: булінг може призвести до фізичних травм, які можуть бути дуже серйозними.

4. Соціальна ізоляція: жертви булінгу можуть стати соціально ізольованими та відчувати відчуженість.

5. Порухення міжособистих відносин: булінг може призвести до погіршення взаємин між людьми. Жертва булінгу може втратити довіру до інших людей, стати підозрливою або відчувати негативні емоції у взаєминах з іншими.

6. Втрата можливостей розвитку: булінг може перешкоджати нормальному соціальному та особистісному розвитку жертви. Вона може відмовлятися від участі у додаткових активностях, вибору кар'єрного шляху або проявляти обмеженість в суспільному житті.

7. Самогубства та самопошкодження: найтрагічнішими наслідками булінгу можуть бути самогубства або самопошкодження жертв. Інтенсивна психологічна травма, стигма та безперервні емоційні та фізичні муки можуть привести до таких відчайдушних кроків.

8. Посилення культури насильства: булінг стимулює культуру насильства в середовищі, де він відбувається. Це може сприяти поширенню агресивності, неповаги до інших та прийняттю насильства як прийнятого способу взаємодії.

9. Втрата довіри до оточуючих: жертва булінгу може відчувати недовіру та побоювання щодо інших людей, особливо коли саме оточення було причиною їхньої травми.

10. Порушення здоров'я: постійний стрес, який супроводжує булінг, може призвести до погіршення фізичного та психічного здоров'я. Це може включати проблеми зі сном, шлунково-кишковим трактом, головні болі, зниження імунітету та інші фізичні симптоми.

11. Навчальні проблеми: булінг може вплинути на академічну успішність жертви. Вони можуть мати складності у концентрації на навчанні, знижену мотивацію та можуть відсутньо здавати роботу або пропускати уроки через побоювання зустріти своїх образників.

12. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): жертви булінгу можуть розвивати ПТСР, який характеризується інтенсивними емоційними реакціями, включаючи повторювані спогади про травматичні події, кошмари, гіперчутливість та збудженість.

13. Самоізоляція та втрата соціального життя: жертви булінгу можуть почуватись відчуженими та відірваними від соціального оточення. Вони можуть уникати соціальних ситуацій, відмовлятися від участі в заходах і відштовхувати потенційних друзів, що призводить до соціальної ізоляції.

14. Погіршення якості життя: булінг може суттєво вплинути на загальну якість життя жертви. Вони можуть відчувати постійний стрес, тривожність та тривожність, що має вплив на всі аспекти їхнього життя, включаючи стосунки з батьками, іншими членами родини, друзями та академічну та професійну кар'єру.

15. Ризикована поведінка: жертви булінгу можуть відчувати внутрішню тривогу та невпевненість, що може призвести до ризикованої поведінки, такої як зловживання наркотиками або алкоголем, самогубства або участь у небезпечних ситуаціях [2; 12].

Варто зауважити, що негативні наслідки має і булер. Бувають випадки, коли дорослі булери усвідомлюють непривабливість своєї поведінки та

вчинків. Спогади про минулі вчинки викликають у них почуття сорому, а іноді й намагаються навіть якось загладити свою провину. Однак жертви освітнього булінгу рідко йдуть на контакт з ними.

Булер менше страждає від наслідків булінгу, ніж жертва, але все ж безслідно це не проходить і для них, що в свою чергу викликає такі наслідки у його подальшому житті:

- Неблагополучне майбутнє. Асоціальні способи поведінки булера перестають діяти в дорослому світі. У той час, як їхні жертви стають успішними у дорослому житті.

- Проблеми у взаєминах. Діти, які примудрилися поєднати булінг з високим соціальним статусом, стають диктаторами в сім'ї і справжнім покаранням на роботі.

- Проблеми у сімейному житті. Вони не вміють вибудувати теплі відносини з дітьми, з коханими, часто просто копіюють поведінку своїх батьків.

Таким чином, розуміння усіх цих наслідків є важливим для створення свідомості про проблему булінгу і необхідності її протидії. Діяльність соціальних працівників та інших фахівців у профілактиці булінгу та підтримці жертв грає важливу роль у запобіганні цьому явищу та забезпеченні безпечного, доброзичливого і рівного середовища для всіх людей.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

2.1. Діяльність соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді

У сучасному світі насильство в закладі освіти є, нажаль, досить розповсюдженим явищем. Дуже важливо щоб всі учасники освітнього процесу були проінформовані про це негативне явище, як його виявити, як з ним боротися та, головне, як його уникнути [8].

Враховуючи, що Верховною Радою України було прийнято Закон України № 2657-УШ (від 18 грудня 2018 р.) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», зокрема вказаним документом внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про освіту», які направлені на удосконалення відносин у сфері протидії булінгу (цькуванню), Міністерство освіти і науки України на доповнення до листа від 29.12.2018 № 1/9-790 надсилає рекомендації для закладів освіти щодо застосування змін у законодавстві [7].

З метою створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти має бути запроваджений комплексний підхід у сфері запобігання та протидії проявам булінгу (цькування). Дана робота повинна базуватися на таких нормативно-правових документах, а саме: Конституції України; Закону України «Про охорону дитинства»; Закону України «Про освіту»; Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»; Сімейного Кодексу України; Кодексу України про адміністративні правопорушення; Листом МОН України від 29.12.2018 року № 1/9-790 «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу»; Листом МОН України від 29.01.2019 року № 1/11-881 «Рекомендації для закладів

освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII»; Наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 року № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukrainy 03 lyotogo 2020 r. za № 111/34394).

У комплексному підході можна відзначити два ключових напрями: управлінський і просвітницький.

Управлінський напрям це аналіз ситуації в закладі освіти щодо проблеми булінгу, розробка правил поведінки, алгоритмів дії, плану заходів, здійснення моніторингу його реалізації та безпечності, комфортності освітнього середовища тощо. Управлінський напрям реалізується керівником закладу освіти та включає такі заходи: перевірку приміщень, території закладу освіти з метою виявлення місць, які потенційно можуть бути небезпечними та сприятливими для вчинення булінгу, та організацію належних заходів безпеки (охорона, контрольньо-пропускний режим, спостереження за місцями загального користування (їдальні, коридори, роздягальні, ігрові майданчики, шкільне подвір'я тощо і технічними приміщеннями) [7].

Щодо просвітницького напрямку, то можна відзначити, що цей підхід реалізується через розроблення, затвердження та оприлюднення планів заходів, які пов'язані з запобіганням та протидією булінгу (цькуванню) в закладі освіти. Важливо, щоб ці заходи мали бути спрямовані на формування стійкого переконання в учасників освітнього процесу щодо неприпустимості цькування в міжособистісних стосунках і мати практичний характер [7].

Планувати заходи, які б запобігали та протидіяли булінгу (цькуванню) в закладі освіти потрібно здійснювати на основі вивчення причин та умов виникнення можливих ситуацій, а також ймовірних ризиків проявів такої негативної поведінки (насильної). Вивчення ситуацій в закладі освіти та

координація дій допоможе розробити такий план дій, який відповідатиме реальним потребам і враховуватиме реальні ресурси закладу освіти.

Діяльність соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки, добробуту та психологічного благополуччя студентів. Булінг, або систематичне й намірене заподіяння фізичного, вербального або емоційного насилля одним або кількома особами над іншою особою, є серйозною проблемою, яка може мати негативні наслідки для жертв та всього освітнього середовища, а також суспільства [21].

Соціальні працівники, спеціалізуючись у профілактиці булінгу, займаються вирішенням низки важливих завдань. Перш за все, вони проводять інформаційно-просвітницьку роботу серед молоді, зокрема студентської, підвищуючи їх освіченість щодо проблеми булінгу та наслідків, які він може мати на життя жертв. Вони можуть організовувати тренінги, семінари та розмови, під час яких навчають студентів навичкам міжособистісного спілкування, розв'язання конфліктів та формування позитивного соціального середовища [21].

Також соціальні працівники забезпечують психологічну підтримку жертвам булінгу. Вони надають консультації, слухають їхні проблеми та допомагають розробити стратегії для подолання труднощів. Важливо, щоб студенти знали, що вони мають підтримку та можуть звертатися до соціальних працівників у разі потреби [26].

Крім того, соціальні працівники співпрацюють з адміністрацією закладів освіти та педагогами, щоб впроваджувати політики та програми, спрямовані на профілактику булінгу. Вони можуть сприяти створенню безпечного та включаючого освітнього середовища шляхом розробки імплементації антибулінгових політик, проведення навчань та тренінгів для усіх учасників освітнього процесу [26].

Важливо звернути увагу на той факт, що соціальні працівники також можуть займатися виявленням та моніторингом випадків булінгу серед

студентів. Вони встановлюють механізми звітування та анонімність для студентів, які хочуть повідомити про випадки булінгу. Це допомагає створити довіру та забезпечити безпеку для тих, хто стикається з насильством [26].

Окрім цього, соціальні працівники можуть також співпрацювати з батьками та родинами студентів. Вони проводять зустрічі, консультації та надають родинам необхідні ресурси та підтримку для того, щоб вони могли виявляти ознаки булінгу у своїх дітей та реагувати на них.

Зазначимо, що для ефективної діяльності соціального працівника з профілактики булінгу потрібно базуватися на наукових дослідженнях та найкращих практиках у цій сфері. Вони повинні бути озброєні актуальними знаннями про причини булінгу, його наслідки та ефективні стратегії протидії, оскільки соціальні працівники відіграють важливу роль у створенні безпечного, підтримуючого та включаючого освітнього середовища, їхні зусилля спрямовані на профілактику булінгу, надання підтримки жертвам та їхніх сімей, інформування та освіти студентів, а також співпрацю зі адміністраціями та педагогами закладу освіти [31].

Таким чином, можна узагальни, що соціальні працівники з профілактики булінгу можуть виконувати такі завдання.

1. Інформування та освіта: Здійснення навчань, тренінгів та презентацій для студентів з метою підвищення їх освіченості щодо булінгу, розпізнавання його ознак та наслідків.

Вони надають інформацію про стратегії протидії булінгу, спонукання до взаємопідтримки та співчуття.

2. Підтримка жертв: Соціальні працівники забезпечують конфіденційну та емоційну підтримку для жертв булінгу.

Вони працюють з кожною жертвою, надаючи безпосередню підтримку, допомогу у виявленні ризикових ситуацій та розробці стратегій подолання.

3. Розвиток соціальної адаптації: Соціальні працівники сприяють створенню позитивного соціального середовища, де студенти відчуються

безпечно та прийняті. Вони сприяють розвитку соціальних навичок, які допомагають уникнути конфліктів та сприяють взаєморозумінню та толерантності.

4. Співпраця з учасниками освітнього процесу. Соціальні працівники співпрацюють з педагогічним персоналом, щоб розробляти та впроваджувати політики протидії булінгу.

Вони можуть надають підтримку і консультування педагогам щодо виявлення та управління випадками булінгу в колективах. Вони також сприяють встановленню механізмів звітування, документування і реагування на випадки булінгу в освітньому середовищі.

5. Співпраця з батьками та сім'ями/ Соціальні працівники встановлюють зв'язок з батьками та родинами студентів, щоб надати їм інформацію та підтримку щодо протидії булінгу.

Вони проводять зустрічі, консультації та надають родинам ресурси для розмови з дітьми про булінг, а також підтримують їх у вирішенні проблем, пов'язаних з цим явищем.

6. Моніторинг і оцінка. Соціальні працівники здійснюють моніторинг випадків булінгу, аналізують тенденції та оцінюють ефективність запроваджених заходів профілактики. Це дозволяє виявляти проблемні ситуації та вносити необхідні зміни в стратегії їхньої роботи.

Для кращого розуміння ефективності профілактики булінгу в закладі освіти, проаналізуємо практичний досвід з означеної проблеми.

Так, важливість та наявність такого явища як булінг зумовила необхідність системного підходу в профілактиці насильства та булінгу у закладах освіти. Наприклад, громадською організацією «Ла Страда-Україна» за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), а також у співпраці з Міністерством освіти і науки України у 2019 року пілотувалась модель, яка мала назву «Створення системи протидії булінгу в закладах освіти, що сприяє безпечному освітньому середовищу та участі дітей, враховуючи можливості шкільних служб порозуміння».

Дана модель була розрахована на 14 закладів освіти, які брали участь у пілотному проекті «Безпечна і дружня до дитини школа» у Донецькій та Луганській областях..

У процесі запровадження діяльності було проведено семінар для директорів даних закладів освіти та підготовлено 27 педагогів-тренерів з даної проблеми.

Для того, щоб створити цілісну систему профілактичної роботи в закладах освіти під час реалізації цієї моделі було проведено попередню внутрішню оцінку наявних ресурсів протидії булінгу, під час якої було проаналізовано:

- рівень людських (рівень підготовки педагогів, діяльність психологічної служби тощо), методичних (програми, посібники тощо), матеріальних ресурсів;

- локальні нормативно-правові документи (накази, плани робіт, посадові інструкції, Статут закладу освіти, наявні механізми/алгоритми/протоколи реагування на випадки булінгу (ідентифікація, виявлення, перенаправлення тощо));

- можливості участі дітей, органів самоврядування; наявна система зворотного зв'язку від дітей;

- можливості Шкільної служби порозуміння (попередження проявів насильства за допомогою медіації однолітків та відновних практик; зменшення соціальної напруженості міжособистісних взаємин у колективі; формування навичок безконфліктного спілкування та навичок виходу з конфліктних ситуацій мирним шляхом серед усіх учасників освітнього процесу тощо);

- ресурси освітнього процесу (уроки/заняття, міжпредметні зв'язки, заходи класних керівників/ вихователів, позакласна робота, позашкільна робота тощо);

- ресурси громади (співпраця з батьками, громадськими організаціями, представниками поліції, соціальними службами та ін.).

Результати такої роботи дали змогу внести зміни та удосконалити наявні системи. Очікуваними результатами було: зміна знань, ставлень та поведінки у всіх учасників освітнього процесу.

В межах запровадження системи протидії булінгу в закладах освіти було проведено ряд заходів, серед яких можна відзначити:

- Вхідне та вихідне анкетування учнів, батьків та педагогів, з метою визначення рівня розповсюдження означеної проблеми в дитячому середовищі.

- Засідання фокус-групи педагогічних працівників із опрацювання системи протидії булінгу.

- Засідання фокус-групи з лідерами учнівського самоврядування та медіаторами Шкільної служби порозуміння, щодо розробки механізму участі дітей в системі протидії булінгу та системі зворотного зв'язку від дітей щодо випадків булінгу.

- Педагогами-тренерами проведено тренінги для класних керівників, вихователів; лідерів учнівського самоврядування та медіаторів Шкільної служби порозуміння; лідерів батьківської громадськості.

- Класними керівниками разом з учнями-лідерами проведено інтерактивні заняття для учнів та учениць, з батьками-лідерами – для батьків.

Проведена робота дала можливість проінформувати та залучати у процес всіх учасників освітнього процесу. Однією зі складових Системи є проведення інтерактивних занять з учасниками освітнього процесу.

Під час реалізації цієї моделі було запропоновано розробки перших занять з циклу занять з протидії булінгу, метою яких було:

- надання знань про булінг як прояв насильства;
- протистояння булінгу;
- опрацювання механізм реагування та звернення в ситуації булінгу;
- формування розуміння неприпустимості проявів булінгу в освітньому середовищі;
- популяризація ненасильницької моделі поведінки.

Розробниками цієї моделі було запропоновано, що для комплексності і системності підходу необхідно враховувати правове поле, методичні рекомендації проведення заходів з протидії насильству. Заняття розроблялися з урахуванням гендерного і недискримінаційного підходу та структуровані за певними обов'язковими для висвітлення темами/питаннями:

Наприклад, актуальність булінгу; аналіз поняття «булінг», види та форми прояву; причини та наслідки (для потерпілої (жертви), кривдника (булера), спостерігачів); хто може бути залученим до ситуації булінгу?; нормативно-правові документи, які регламентують протидію булінгу в закладах освіти; механізм виявлення, реагування, перенаправлення та звернення в ситуації боулінгу; системна робота закладу освіти з протидії булінгу і залученість всіх учасників освітнього процесу; наявні та можливі ресурси для підвищення обізнаності та попередження булінгу.

При розробці занять враховувались принцип участі дітей в протидії булінгу; можливості відновних практик (медіації, Кола) та Шкільних служб порозуміння, Національної дитячої «гарячої лінії» як інструменту для звернення дітей; наявні інформаційно-методичні, нормативно-правові ресурси з означеної тематики.

Однією з важливих форм роботи соціального працівника, яка спрямована на профілактику булінгу у закладі освіти, може бути медіація, тобто вирішення конфліктних ситуацій примиренням сторін через знайдення оптимального подолання проблеми, яке задовольняє обидві сторони, та за взаємного бажання сторін знайти вихідн із такої ситуації [7].

Отже, діяльність соціального працівника з профілактики булінгу здійснюється в різних аспектах. Вони виконують функції з ідентифікації проблемних ситуацій, підтримці жертв та винуватців, проведенню профілактичних заходів, навчанню студентів навичкам конфліктології та взаємодії, сприянню створенню безпечного та доброзичливого середовища в закладах освіти тощо.

2.2 Експериментальна робота щодо вивчення специфіки роботи соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді

Нами було проведено анонімне анкетування здобувачів вищої освіти факультету соціальної та психологічно освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини на тему «Булінг та його прояви у студентському віці», з метою визначення обізнаності студентів з явищем булінгу, а також для вивчення специфіки роботи соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді та розробки рекомендацій для ефективної соціальної роботи.

В опитуванні взяли участь 63 особи у віці з 17 до 22 років (17-19 років – 41%; 20-21 років – 59%).

Результати опитування засвідчують, що 100% здобувачів освіти знають, що таке насильство та обізнані з цим поняттям.

Варто зазначити, що 7,9% вказали, що насильство присутнє у їхній сім'ї, а саме було зазначено, що у сім'ї застосовуються сварки та приниження. Це свідчить про наявність негативного сімейного досвіду у таких студентів, який може спричинити негативні наслідки у поведінці таких осіб, і навіть негативно вплинути на подальше їхнє життя.

На нашу думку, в цьому випадку варто пропрацювати означену проблему з відповідними фахівцями. Це можуть бути і психологи, і соціальні працівники тощо, з метою зменшення негативних наслідків, які можуть позначитися на подальшому життєвому шляху жертви насильства.

Приємно зазначити, що 100% здобувачів освіти відзначили, що у закладі освіти не присутнє насильство. Це може вказувати на те, що в закладі створені безпечне, сприятливе освітнє середовище. А також, що адміністрація закладу та всі учасники освітнього процесу здійснюють профілактичні заходи щодо цього негативного явища.

Однак, 15,9% опитуваних вказали, що були свідками булінгу. На думку здобувачів освіти, що у випадку ситуації булінгу, адміністрація факультету допомогла б у вирішенні проблеми.

На думку опитуваних, причинами агресії, через які деякі студенти можуть стати жертвами знущань з інших студентів є: 71% здобувачів освіти вважають, що людина не може за себе заступитися; 19% здобувачів вважають, що це самопровокування агресії і 10% вважають, що причиною може бути поведінка людини.

Опитувані вказали, що для покращення стосунків в університеті потрібно: 67% здобувачів вважають, що нічого не потрібно робити, оскільки і так все добре; 28% здобувачів зазначають, що потрібно здійснювати профілактику насильства; 7,9% зазначають, що потрібно організовувати заходи на згуртування; організовувати спільні поїздки на згуртування.

Враховуючи надзвичайну актуальність означеної проблеми та результати нашого дослідження, ми вважаємо, що для успішної роботи соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді потрібно дотримуватися таких рекомендацій:

1. Збір та аналіз інформації. Потрібно ретельно збирати і аналізувати інформацію про конкретні випадки булінгу, його поширеність, форми та контекст. Це допоможе краще зрозуміти проблему та розробляти належні стратегії протидії.

2. Створення безпечного середовища. Потрібно допомогти закладу освіти створити безпечне і підтримуюче середовище, де булінг не матиме місця. Це можна зробити шляхом розробки антибулінгових політик, впровадження навчальних програм з освіти про толерантність та повагу до інших, а також створення механізмів звітування і реагування на випадки булінгу.

3. Соціальна освіта. Потрібно організовувати тренінги, семінари та уроки для студентів, педагогів та батьків з питань булінгу. Надавати їм знання і навички, необхідні для виявлення, запобігання та ефективної реакції

на випадки булінгу. Є необхідність звернути увагу на розвиток навичок комунікації, емоційного регулювання та взаємодії з однолітками.

4. Соціальна підтримка. Потрібно забезпечувати підтримку для жертв булінгу, також потрібно заохочувати їх до розмови про свої переживання та надавати їм простір для висловлення своїх емоцій.

5. Співпраця зі студентами, педагогами та батьками. Важливо встановити партнерські відносини зі студентами, педагогами та батьками для ефективної протидії булінгу. Потрібно залучати студентів до розробки та впровадження антибулінгових ініціатив, створювати можливості для взаємодії та обміну ідеями. Співпраця з педагогічним колективом та батьками включає надання необхідних знань та ресурсів для виявлення, реагування та запобігання булінгу, а також залучення батьків до процесу протидії булінгу вдома.

6. Моніторинг та оцінка ефективності. Є потреба в постійному моніторингу та оцінюванні ефективності впроваджених стратегій протидії булінгу. Потрібно збирати дані про зміни в поширеності булінгу, сприйнятті студентами клімату безпеки та взаємостунків у колективі, аналізувати ці дані для вдосконалення програм та політик протидії булінгу.

7. Сприяння позитивному клімату школи. Потрібно робити акцент на позитивному підході до формування клімату освітнього середовища. Потрібно пропагувати цінності поваги, рівності та толерантності. Сприяти позитивній взаємодії та взаємопідтримці серед студентів, створювати можливості для розвитку емпатії та розуміння інших.

8. Розповсюдження інформації. Потрібно використовувати різні канали комунікації, такі як лекції, плакати, брошури, веб-сайти, соціальні медіа тощо, щоб поширити свідомість про булінг та надати конкретні поради щодо профілактики та реагування на нього. Звертати увагу на важливість повідомлення про те, що булінг є неприйнятною поведінкою, і що кожна людина повинна бути поважною та толерантною до інших.

9. Співпраця з відповідними фахівцями. Потрібно встановлювати співпрацю зі спеціалістами, такими як психологи, соціальні працівники, педагоги-психологи тощо, які мають досвід у роботі з булінгом, з метою спільної розробки і впровадження ефективних програм та стратегії протидії булінгу.

10. Підтримка жертв булінгу. Потрібно надати підтримку жертвам булінгу, допомогти їм зрозуміти, що вони не самі і мають право на безпеку та повагу. Забезпечуйте конфіденційність і довіру, а також спрямовуйте їх до необхідних ресурсів та професійної допомоги.

11. Професійний розвиток. Соціальний працівник повинен розвивати свої навички та знання у сфері профілактики та реагування на булінг шляхом участі у навчальних програмах, семінарах, конференціях та самоосвіті. Це допоможе йому бути кращим фахівцем і забезпечити ефективну соціальну роботу з профілактики булінгу серед студентської молоді.

12. Створення груп підтримки. Можна організовувати групи підтримки для студентів, які мають досвід булінгу або які хочуть більше дізнатися про цю проблему. Групові заняття можуть включати обговорення власного досвіду, навчання навичкам соціальної взаємодії, розвитку емоційної стійкості та підтримки один одного.

13. Попередження через освіту. Варто впроваджувати теми про булінг у навчальні програми, які сприяють емпатії, розумінню та поваги до різних індивідуальних різноманітностей. Студенти повинні бути ознайомлені з ознаками булінгу, його наслідками та тим, як реагувати в таких ситуаціях.

14. Встановлення правил і норм поведінки. Варто розробити антибулінговий кодекс або правила поведінки, які включають нетерпимість щодо булінгу. Ці правила повинні бути чіткими та доступними для всіх учасників освітнього процесу.

15. Емоційна підтримка. Варто розробити програми емоційної підтримки для студентів, де вони матимуть можливість висловити свої емоції та отримати допомогу у вирішенні проблем. Залучайте психологів та

соціальних працівників до цих програм, щоб надати індивідуальну підтримку та поради студентам, які стикаються з булінгом.

16. Впровадження позитивних моделей поведінки. Визначте і поширюйте позитивні моделі поведінки серед студентів. Залучайте лідерів, які виявляють толерантність, емпатію та повагу до інших, і допомагайте їм стати прикладом для інших. Пропагуйте позитивні стосунки та співпрацю серед студентської громади.

17. Медійна грамотність. Варто навчити студентів критичному мисленню та медійній грамотності. Необхідно допомогти їм зрозуміти, що інформація, яку вони отримують з соціальних мереж та мас-медіа, може бути спотвореною та маніпульованою. Необхідно навчати їх розрізняти правдиву інформацію від фейків та забезпечувати свою онлайн безпеку.

18. Відкрите спілкування. Необхідно забезпечувати відкрите спілкування між студентами та персоналом закладу освіти. Необхідно створити механізми зворотного зв'язку, щоб студенти мали можливість висловити свої думки та проблеми. Залучайте студентів до прийняття рішень, пов'язаних з профілактикою булінгу, та створенням безпечного навчального середовища.

Також вважаємо, що для успішної боротьби з булінгом у закладі освіти потрібно, щоб:

- усі учасники освітнього процесу повинні дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у школі є неприйнятними;

- кожен повинен бути поінформований про те, в яких формах може виявлятися насильство й цькування і як від нього страждають люди. Вивчення прав людини і виховання в дусі миру має бути включено до освітнього процесу;

- спільно зі студентами потрібно виробити правила поведінки в колективі. Правила мають бути складені в позитивному ключі, повинні бути зрозумілими, точними та короткими;

- дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер;

- жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги. Студентам важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є неприпустимими. Реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою при повторних випадках агресії;

- при аналізі ситуації, треба з'ясувати причини та вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити із кривдником, щоб зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб така ситуація більше не повторилася.. До такої розмови варто залучити психолога;

- студентам потрібно пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущаннями і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, за необхідністю, звернутися за допомогою до дорослих;

- варто запровадити механізми повідомлення про випадки насильства, щоб студенти не боялися цього робити. Ці механізми повинні забезпечувати студентам підтримку та конфіденційність.

- з метою успішного попередження та протидії насильству треба проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів.

Крім того, вважаємо за необхідне запропонувати систему заходів для успішної профілактики булінгу серед студентської молоді.

Ми пропонуємо орієнтовний перелік заходів щодо профілактики булінгу серед студентської молоді.

- ознайомлення студентського колективу з поняттям «булінг» шляхом проведення бесід;

- створення інформаційних стендів для студентів із переліком фахівців та організацій, до яких можна звернутися у ситуації насильства та булінгу;

- створення в закладі алгоритму реагування на випадки насильства серед студентів: чіткий алгоритм можливих дій, відповідальності та компетенції педагогів, представників адміністрації, психолога (встановлення їх ролі та обсягу обов'язків у цьому алгоритмі);

- просвітницька робота кураторів академічних груп серед студентської молоді щодо попередження насильства та булінгу з використанням основних форм такої роботи, а саме: лекцій, кінолекторіїв, організації конкурсів, фестивалів, акцій, створення клубів із правових знань, організації на базі освітнього закладу консультативних пунктів, де всі учасники освітньовиховного процесу можуть отримати консультації практичного психолога, де можна провести зустрічі з працівниками правоохоронних органів;

- формування правосвідомості і правової поведінки студентської молоді, відповідальності за своє життя, розвиток активності;

- проведення конкурсів соціальної реклами та інформаційних буклетів з проблем профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі;

- розробка програми роботи щодо профілактики булінгу серед студентської молоді;

- проведення соціально-педагогічних тренінгів, відеолекторіїв щодо протидії явищам булінгу;

- планування узгодженої діяльності суб'єктів соціально-педагогічної діяльності.

Також, під час профілактичної роботи щодо профілактики булінгу, у закладі освіти можна провести:

- тиждень права з протидії булінгу;
- провести виховні години «Безпечний заклад освіти»;
- за участю студентської ради провести акцію «Зупинимо булінг разом»;
- організувати роботу скриньки довіри;

- провести круглий стіл «Єдність вимог батьків і вчителів до вихованців»;
- організувати конкурс плакатів у рамках акції «Антибулінг»;
- провести тренінги для учасників освітнього процесу за темою: «Протидія булінгу в освітньому середовищі» тощо.

Таким чином, результати нашого дослідження засвідчують, що в закладі освіти студенти обізнані з поняттям булінгу, відзначили, що не були жертвами цього явища в закладі, вважають, що для покращення стоснків в університеті потрібно проводити різні види заходів та організовувати поїздки, які допоможуть згуртувати колектив.

Враховуючи вище зазначене, вважаємо, що для успішної профілактики булінгу серед студентської молоді необхідно дотримання певних рекомендацій в цій роботі.

ВИСНОВКИ

У роботі наведено теоретичне узагальнення та вирішення важливого й актуального завдання, що полягає у розкритті теоретичних аспектів проблеми та здійсненні дослідно-експериментальної роботи з вивчення специфіки роботи соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети й розв'язання поставлених завдань, що дало можливість зробити такі висновки:

1. Висвітлено сучасні підходи до поняття «булінгу» та його класифікації.

Встановлено, що булінг (цькування) це такі діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, що вчиняються стосовно іншої особи, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Булінг є серйозною проблемою, яка потребує уваги та дієвих заходів, та може мати серйозні наслідки для жертв, включаючи психологічний тиск, низьку самооцінку, відчуття відчуженості, психічні та фізичні проблеми тощо.

Здійснено класифікацію булінгу, яка надає розуміння різноманітності його форм, таких як фізичний, вербальний, соціальний, сексуальний, релігійний, економічний, расовий та гендерний булінг. Кожна з цих форм має свої характеристики та специфіку, які варто враховувати у діяльності соціального працівника при розробці стратегій профілактики та втручання.

2. Проаналізовано причин виникнення булінгу та його наслідки.

З'ясовано, що причини виникнення булінгу в загальному можна об'єднати у такі групи:

- особистісні причини (причинами цькування можуть виступати індивідуальність фізичного, психічного та інтелектуального розвитку особистості);

- сімейні причини (якщо насильство присутнє вдома, то дитина копіює поведінку дорослих і може сама стати кривдником або жертвою булінгу);
- чинники середовища (причинами можуть бути ігнорування проблем особи закладом освіти, авторитарний стиль навчання провокує низьку самооцінку, агресивність, психологічний самозахист дітей тощо);
- соціально-економічна нерівність (діти зі забезпечених сімей ставляться зневажливо до дітей із малозабезпечених і навпаки, якщо їх більше в колективі; представники етнічних меншин, мігранти піддаються цькуванню).

Можна виокремити такі наслідки булінгу: психічні травми; погіршення успішності в навчанні; фізичні травми; соціальна ізоляція та втрата соціального життя; порушення міжособистісних відносин; втрата можливостей розвитку; суїцидальна поведінка; посилення культури насильства; порушення здоров'я; навчальні проблеми; посттравматичний стресовий розлад; погіршення якості життя; ризикована поведінка та ін.

3. Охарактеризовано діяльність соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді.

Встановлено, що діяльність соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді полягає в побудові безпечного, підтримуючого, рівноправного та сприятливого освітнього середовища для студентів, де вони можуть розвиватись і навчатись, не потерпаючи від насильства та заподіяння шкоди. Така діяльність з профілактики булінгу включає розуміння різних форм булінгу, ідентифікацію проблемних ситуацій, підтримку жертв та попередження негативних наслідків цього явища на психологічний стан та академічну успішність студентів, проведення профілактичних заходів та співпрацю з іншими фахівцями.

Зусилля соціальних працівників є важливим етапом в протидії булінгу та забезпеченні добробуту студентської молоді

4. Здійснено експериментальну роботу щодо вивчення специфіки роботи соціального працівника з профілактики булінгу серед студентської молоді.

З'ясовано, що для ефективної роботи у сфері профілактики булінгу соціальному працівнику необхідно мати професійні знання про психологію жертв та винуватців, вміння аналізувати контекст та причини виникнення булінгу, володіти навичками планування та реалізації програм профілактик, а також вміння ефективно спілкуватися зі студентами та залучати їх до активної участі в профілактичних заходах з протидії булінгу.

Для успішної профілактики булінгу серед студентської молоді важливим є розробка системи заходів, реалізація якої повинна бути комплексною та системною. У систему заходів можна включити: тренінги, тематичні зустрічі та заняття, круглі столи, бесіди, консультації, спільні перегляди та обговорення тематичних відеосюжетів всіма учасниками освітнього процесу щодо ненасильницьких методів поведінки та виховання, вирішення конфліктів, управління власними емоціями та подолання стресу тощо.

На нашу думку, для успішної роботи соціального працівника в профілактиці булінгу необхідна також співпраця з іншими структурами і фахівцями, такими як педагоги, психологи, адміністрація закладу освіти та батьки. Тісне партнерство та обмін інформацією допоможуть розпізнавати випадки булінгу, вживати своєчасні заходи і розробляти стратегії для попередження цього негативного явища.

Проведене дослідження не претендує на повну досконалість. Подальшими науковими розвідками стануть дослідження, які присвячені проблемам вивчення досвіду роботи державних та громадських організацій щодо профілактики булінгу серед молоді, аналізу впроваджених проектів з профілактики булінгу в закладах освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балакірева О. М., Павлова, Д. М. Нгуєн, Н-М. К. Левцун, О. Г. Пивоварова, Н. П. Сакович, О. Т. Флярковська, О. В. (2019). Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин ESPAD». Київ:ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ».
2. Барліт О. О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі. Запоріжжя : Олекс, 2011. 52 с.
3. Барліт О. О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти* : Науково-методичний журнал. 2012 . № 2 (35). С. 44–47.
4. Бутузова Л. П. Психологічний ретроспективний аналіз уявлень майбутніх педагогів про шкільний булінг. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*, 3(37), 3-8.
5. Головнєва І. Зміна традиційних сімейних ролей: нові моделі поведінки і конфлікти. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 4. С. 12-16.
6. Грабська І. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування. *Практична психологія та соціальна робота*, 1998. № 9. С. 20–23.
7. Гендерна соціалізація сучасної жіночої молоді / С. Я. Харченко, Л. Г. Харченко, С. М. Гришак, О. А. Болотська. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. 318 с.
8. Декларація про викорінення насильства щодо жінок від 20 грудня 1993 р. Наші людські права: посібник з жіночих прав / Дж. Мертус, М. Дат, Н. Флауерс. Ужгород: Карпати, 1996. С. 164-168.

9. Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 26.11.2021).

10. Закон України від 15.11.2001 р. № 2789ІІІ «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс]: офіц. текст: станом на 16 липня 2008 р. – Доступний з: <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрану.

11. Закону України «Про освіту» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>)

12. Запорожець А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. Вісник кримінального судочинства. 2018. № 1. С. 148–154.

13. Зінсу О. Соціальні та юридично-психологічні аспекти домашнього насильства. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 1 (114). С. 79–87. URL: <https://doi.org/10.33270/01201141.79> (дата звернення: 25.11.2021).

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

15. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1–2. 190 с.

16. Клочан Ю. В. Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки учнівської молоді: сутність, методи, форми. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». №11. 2015. С. 75-79. 2.

17. Моніторинг якості послуг, що надаються потерпілим від насильства, і ефективності реалізації Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» : звіт про НДР (проміжний) / Державний інститут розвитку сім'ї та молоді ; кер. Семигіна Т.В. ; виконавці: Романова Н.Ф., Гусак Н.Є., Щербина В.Л. [та ін.]. К., 2007. 79 с.

18. Нечипоренко Л. «Підпільна» війна, де найпоширеніша зброя – кулак; Департамент зв'язків з громадськістю МВС України. – Режим доступу : http://mvsinfo.gov.ua/events/2007/03/290307_4.html.

19. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку. Харків : Вид-во НУВС, 2001. 360 с.

20. Лукач У. Теоретичні аспекти проблеми економічного насильства над жінками. Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей II Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 6 квітня 2017 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2017. С. 216–218.

21. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126 – 131.

22. Лях Т., Спіріна Т., Рогожинська В. Принципи міждисциплінарної взаємодії у соціальній роботі. *Humanities science current issues*. 2020. Т. 3, № 27. С. 224–228. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203727> (дата звернення: 29.11.2021).

23. Малиновська Т.М. Попередження насильства над жінками в сім'ї. *Право і Безпека*. 2016. № 1. С. 117–120.

24. Олійник В. О. Соціально-педагогічна профілактика жорстокої поведінки учнів основної школи засобами анімаційної діяльності: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.05. ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Харків, 2017. 265 с.

25. Онишко Ю. В. Насильство в сім'ї: стан та проблеми. *Педагогіка толерантності*. 2001. № 3-4. С. 39-47.

26. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / Авт.: Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. / За заг. ред. Безпалько О. В. К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.

27. Посібник з Інтернет-безпеки для батьків. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=87>
28. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2004 р. № 608 «Про затвердження Типового положення про центр соціальнопсихологічної допомоги» [Електронний ресурс] : офіц. текст: станом на 16 липня 2008 р. Доступний з: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
29. Постанова Кабінету Міністрів України від 5.09.2007 р. № 1087 «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми» [Електронний ресурс] : офіц. Текст : за станом на 16 липня 2008 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
30. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 29.11.2021).
31. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 132 с.
32. Профілактика насилля та жорстокості у родинах та класних колективах. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://school22.com.ua/index.php/ofis-vikhovnoji-roboti/sotsialno-psikhologichnij-suprovid/sotsialnij-pedagog/1412-profilaktika-nasillya-ta-zhorstokosti>. 2016.
33. Психологічні детермінанти домашнього насильства над жінками. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2018. С. 265–273.
34. Ролінський В.І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків. К., 2005. 235с.
35. Рутьян Л. Історія і розвиток домашнього насильства над жінкам як наукового поняття. Молодь і ринок. 2021. № 5/191. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.232824> (дата звернення: 25.11.2021).

36. Савельєв Ю. Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки. Т. 97. К. : Аграр Медіа Груп, 2009. С. 71–79
37. Савчук О. М. Гендерні стереотипи і установки щодо домашнього насильства. Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 5-7 грудня 2002 р.). К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соц. досліджень, 2002. 222 с.
38. Савчук О.М. Стратегії роботи зі співзалежними жінками, які зазнають насильства в сім'ї. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 51–60.
39. Сидорук, І. (2015). Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, (1), 169173.
40. Спіріна Т.П., Грицуняк І.С. Військовослужбовці-жінки: виклик стереотипам. Педагогічні науки. 2019. № 87. С. 189–192. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2019-87-34> (дата звернення: 29.11.2021).
41. Ставкова С. Насилля: причини та наслідки. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. № 1. 2004. С. 42-46.
42. Стремецька, В.О. & Алексеєнко, Г.О. (2014). Булінг у підліткових шкільних колективах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, (31), 177–179.
43. Сукмановська Л. Історичні аспекти виникнення домашнього насильства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. Т. 3. 272–281.
44. Циганчук Т., Лях Д. Насильство над жінками в сімейних стосунках. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 2. С. 65–69.
45. Чайка В.В. Соціальна зумовленість криміналізації насильства в родині. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (1). С. 104–107.

46. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 248 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/48554-tema-1-sutnst-sotsalno-pedagogchno-dyalnost.html> (дата звернення 03.05.2021 р.).

ДОДАТКИ

Анкета «Булінг та його прояви у студентському віці»

1. Твій вік:

- 17-19 років

- 20-22 років;

- Ваш варіант

2. Чи знаєш ти, що таке насильство?

- так;

- ні.

3. Чи присутнє насильство в твоїй сім'ї?

- так;

- ні;

- важко відповісти.

4. Чи присутнє насильство у вашому закладі освіти? (На Вашу думку)

- так;

- ні;

- важко відповісти.

5. Чи був ти свідком чи жертвою булінгу?

- так;

- ні.

6. Як викладачі та адміністрація факультету реагують на випадки булінгу?

- вимагають припинити сварки;

- не звертають уваги на такі випадки;

- покладають вирішення проблем на самих студентів, не втручаючись в

їх стосунки;

- допомагають у вирішенні проблеми.

- інше

7. Причини агресії, через які деякі студенти можуть, на Вашу думку, стати жертвами знущань з боку інших студентів?

- зовнішній вигляд;
- фізичні обмеження;
- поведінка людини;
- національність чи раса;
- самопровокування агресії;
- людина не може за себе заступитися;
- матеріальний статус.
- інше

8. Чи відчували Ви, що над Вами знущалися?

- так, іноколи;
- так, декілька разів на місяць;
- так, декілька разів на тиждень;
- майже щодня;
- ні.

9. Якщо так, то чи зверталися ви по допомогу і до кого саме?

- не звертався (лася) по допомогу;
- звертався (лася) до батьків;
- звертався (лася) до друзів
- звертався (лася) до куратора, викладачів, до деканату;
- звертався (лася) до психолога;
- інше.

10. Що можна зробити для покращення стосунків в університеті?

- взаємне позитивне ставлення один до одного;
- нічого не потрібно змінювати; все добре
- влаштовувати більше поїздок та більше спілкуватися між собою;
- організовувати заходи на згуртування;
- профілактика насильства;
- інше.